ALISHER NAVOIYNING «MUNOJOT» ASARI TAHLILI VA UNDAGI TASAVVUFIY G'OYALAR: SUYUMA G'ANIYEVA TALQINIDA

Nurullayeva Sabina Ergashbek qizi
Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti
Tashqi Siyosat va Xalqaro Iqtisodiy Munosabatlar Instituti
Iqtisodiyot, 2-kurs talabsi
nurullayevaa.s@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Xasanova Shaxzoda Sarvarovna**
“Iqtisodiyot va menejment” kafedrasi o‘qituvchisi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20342323

Annotatsiya. Ushbu maqolada ulug‘ o‘zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy ijodida o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lgan “Munojot” asarining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari va undagi tasavvufiy konsepsiyalar tadqiq etiladi. Tadqiqot obyekti sifatida asarning taniqli navoiyshunos olima, O‘zbekiston Qahramoni Suyuma G‘aniyeva talqinidagi talqinlari va ilmiy xulosalari asos qilib olingan. Maqolada insonning Ilohiy zotga bo‘lgan ruhiy intilishi, tasavvufdagi “tavba”, “ishq”, “fano” va “baqo” bosqichlarining asar matnidagi in'ikosi ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Suyuma G‘aniyevaning G'aniyevaning «Navoiy lirikasi» va «Alisher Navoiy» nomli asarlari metodologik manba sifatida qo'llanilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, “Munojot”, tasavvuf, Suyuma G‘aniyeva, ilohiy ishq, matnshunoslik, navoiyshunoslik, fano, baqo.

АНАЛИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ АЛИШЕРА НАВОИ «МУНОДЖАТ» И СУФИЙСКИЕ ИДЕИ В НЕМ: В ИНТЕРПРЕТАЦИИ СУЮМЫ ГАНИЕВОЙ

Аннотация. В данной статье исследуются идейно-художественные особенности и суфийские концепции произведения «Муноджат», занимающего особое место в творчестве великого узбекского поэта и мыслителя Алишера Навои. В качестве объекта исследования взяты интерпретации и научные выводы известного ученого-навоиведа, Героя Узбекистана Суюмы Ганиевой. В статье с научной точки зрения анализируются духовное стремление человека к Божественному существу, отражение в тексте произведения таких суфийских понятий, как «покаяние», «любовь», «фано» (растворение) и «бако» (вечность). В качестве методологической базы использованы труды Ганиевой «Лирика Навои» и «Алишер Навои».
Ключевые слова: Алишер Навои, «Муноджат», суфизм, Суюма Ганиева, божественная любовь, текстология, навоиведение, фано, бако.

ANALYSIS OF ALISHER NAVOI'S "MUNOJOT" AND SUFI IDEAS IN IT: IN THE INTERPRETATION OF SUYUMA GANIYEVA

Abstract. This article examines the ideological and artistic features, as well as Sufi concepts, of the work "Munojot" (Supplication), which occupies a special place in the legacy of the great Uzbek poet and thinker Alisher Navoi. The interpretations and scientific conclusions of the famous Navoi scholar, Hero of Uzbekistan Suyuma Ganiyeva, are taken as the object of research. The article scientifically analyzes the spiritual aspiration of man towards the Divine Being, the reflection of such Sufi concepts as "repentance", "love", "fano" (annihilation), and "baqo" (subsistence) in the text. Ganiyeva's works «Navoi's Lyrics» and «Alisher Navoi» are used as the methodological foundation.
Keywords: Alisher Navoi, "Munojot", Sufism, Suyuma Ganiyeva, divine love, textual criticism, Navoi studies, salik, fano, baqo.

Kirish

Alisher Navoiy (1441–1501) — o'zbek va forsiy adabiyotining buyuk siymosi, mutafakkir va shoir. Uning adabiy merosi keng va ko'p qirrali bo'lib, «Xamsa», «Xazoyin ul-maoniy», «Muhokamat ul-lug'atayn» kabi asarlar bilan bir qatorda «Munojot» ham alohida o'rin tutadi. Sharq Renessansining cho‘qqisi, o‘zbek tili va adabiyotining asoschisi nufuziga ega bo‘lgan Nizomiddin Mir Alisher Navoiy ijodiy merosi nafaqat turkiy xalqlar, balki jahon falsafiy va estetik tafakkuri tarixida ulkan sahifani tashkil etadi. Uning asarlari insonning ma'naviy kamoloti, komil inson konsepsiyasi va Ilohiy haqiqatni anglash muammolariga bag‘ishlangan bo‘lib, bu g‘oyalar adibning ham she'riy, ham nasriy asarlarida qizil ip bo‘lib o‘tadi.

Navoiy ijodining so‘nggi davrida, hayotiy tajribalar va tasavvufiy maqomlarning eng yuksak nuqtasida yaratilgan o‘ziga xos asarlaridan biri – “Munojot”dir. Bu asar shoirning Xoliq bilan sirli, ruhiy muloqoti, o‘z nafsini teftish etishi va borliq sirlari haqidagi falsafiy o‘ylari majmuidir. Mazkur asarni chuqur irfoniy qatlamlarisiz, uning ichki strukturaviy va falsafiy mohiyatini anglamasdan turib, Navoiy dunyoqarashini to‘liq tasavvur qilib bo‘lmaydi. Shu bois, asarning adabiy va tasavvufiy tahlili ilmiy doiralarda doimo diqqat markazida bo‘lib kelgan.

Alisher Navoiy merosini o‘rganish, uning matnlaridagi chuqur irfoniy ma'nolarni ochish va kelajak avlodga asl holatida yetkazishda XX-XXI asr o‘zbek navoiyshunosligining yirik namoyandasi, O‘zbekiston Qahramoni, professor Suyuma G‘aniyevaning xizmatlari beqiyosdir. Suyuma G‘aniyeva butun umrini Navoiy asarlari matnshunosligi va manbashunosligiga bag‘ishlagan olima hisoblanadi. U shoirning o‘ndan ortiq asarlarini, jumladan, “Majolis un-nafois”, “Mahbub ul-qulub”, “Munojot” singari murakkab nasriy manbalarni ilk bor ilmiy-tanqidiy matnlarini tayyorlab, nashr ettirgan va ularga keng qamrovli ilmiy sharhlar yozgan.

Olima adib asarlaridagi tasavvufiy ramzlar va timsollar tizimini filologik hamda falsafiy jihatdan sinchkovlik bilan tahlil qilib, Navoiy dunyoqarashining adabiy jarayondagi o‘rnini xolis baholagan. U matn ustida ishlash barobarida shoirning tasavvufiy qarashlarini milliy va umuminsoniy qadriyatlar kontekstida ochib berdi. Shu sababli, “Munojot” asarining tasavvufiy mohiyatini aynan Suyuma G‘aniyeva talqinlari prizmasi orqali o‘rganish navoiyshunoslikning dolzarb, fundamental vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

«Munojot» asarining janriy tabiati va undagi lirik «Men» muammosi

Tasavvuf adabiyotida “munojot” janri alohida o‘ringa ega. Odatiy ma'noda Tangriga yolvorish, gunohlarni afv etishni so‘rash mazmunidagi ushbu janr Navoiy qalamida chuqur falsafiy-didaktik va irfoniy xarakter kasb etadi. Suyuma G‘aniyeva o‘zining ilmiy tadqiqotlarida “Munojot” asarining kompozitsion tuzilishiga to‘xtalib, chuqur ijtimoiy va shaxsiy-falsafiy dramatizmga ega lirik-nasriy asar sifatida baholaydi. Asarda lirik “Men” – solik (tasavvuf yo‘liga kirgan inson) timsolida namoyon bo‘ladi. Bu yerda Navoiy o‘z shaxsiyati orqali butun insoniyat xarakterini, uning zaifliklari va shu bilan birga ma'naviy yuksaklikka bo‘lgan potensial imkoniyatlarini ko‘rsatib beradi. S. G‘aniyeva ta'kidlaganidek, Navoiyning “Munojot” asaridagi iqrorlari va o‘z nafsini ayblashi – bu yuksak axloqiy mezonlar asosida yashagan insonning o‘z-o‘ziga qo‘ygan qat'iy talabidir. Shoir o‘zini gunohkor, ojiz banda sifatida ta'riflar ekan, tasavvufdagi “tavba” (tazarru) maqomining yuksak namunasini ko‘rsatadi va bu orqali insonni kamolotga chorlaydi.

Asardagi tasavvufiy g‘oyalar va maqomlar tahlili

Tasavvuf ta'limotiga ko‘ra, Haq subhanahu va taologa yetishish uchun solik muayyan ma'naviy bosqichlarni – maqomlarni bosib o‘tishi lozim. “Munojot” asarida ushbu maqomlarning badiiy va falsafiy ifodasi yaqqol ko‘rinadi. Buni olima Suyuma G‘aniyeva matn tahlili jarayonida ilmiy asoslab bergan.

Tavba va tazarru maqomi

Maqolada o‘rganilayotgan matnda solikning ilk qadami tavba bilan boshlanadi. Navoiy yozadi: “Iloho, gunohim daryosining poyoni yo‘q va isyonim sahrosining nihoyati yo‘q...” Suyuma G‘aniyeva

ushbu satrlarni tahlil qilar ekan, bu yerdagi tazarru shaxsiy pushaymonlik doirasidan chiqib, inson borlig‘ining mohiyatini anglashga qaratilganini qayd etadi. Tasavvufda haqiqiy tavba nafaqat gunohdan, balki Haqdan boshqa barcha narsadan yuz o‘girish demakdir.

Ilohiy Ishq konsepsiyasi

Navoiy uchun ishq — bu nafaqat insoniy his-tuyg'u, balki kosmik kuchdir. «Munojot» asarida shoir Ilohiyga bo'lgan muhabbatini she'riy tarzda ifodalab, uning oldida ojiz va kichik ekanini tan oladi. Suyuma G‘aniyeva fikricha, Navoiy ishqning ikki qatlamini — majoziy va haqiqiy muhabbatni — bir-biridan ajratmaydi, aksincha, ularni bir-biriga eltuvchi pog'ona sifatida ko'rsatadi (G'aniyeva, 1990). Bu hol tasavvuf falsafasida «majoziy ishq haqiqiy ishqning ko'zgusi» degan asosiy tamoyilga mos keladi.

Fano va Baqo tushunchalari

Tasavvuf falsafasining eng murakkab jihatlaridan biri bu fano va baqo hisoblanadi. Tasavvufda «fano» — nafsning o'limi, ya'ni o'z-o'zini yo'q qilib ilohiyotda erimoq. «Baqa» esa — shu yo'q bo'lish orqali haqiqiy mavjudlikka erishmoq. “Munojot” asarida Navoiy o‘z vujudini hamda bu dunyodagi o‘rnini majoziy ma'noda yo‘qqa chiqaradi. U o‘zini Haqning iroda daryosidagi bir xos va xoshak singari his qiladi. Bu holat G'aniyeva talqinida «shoirning fano holatiga intilishi» deb baholanadi (G'aniyeva, 1983). Ya'ni Navoiy o'zini yo'q qilish orqali Haq bilan birlikka intiladi.

Suyuma G‘aniyeva talqinining o‘ziga xosligi va ilmiy metodologiyasi

Suyuma G‘aniyeva (1930–2003) — o'zbek adabiyotshunosligining yirik namoyandasi, filologiya fanlari doktori, professor. Uning ilmiy faoliyati ko'p jihatdan Navoiy merosini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, «Navoiy lirikasi» (1983) va «Alisher Navoiy» (1990) asarlari bu sohadagi fundamental ishlar sifatida e'tirof etiladi. G'aniyeva Navoiyning lirik asarlarini, jumladan «Munojot» asarini tahlil qilishda bir necha metodologik yondashuvni qo'llaydi. Suyuma G‘aniyevaning navoiyshunoslikdagi o‘rni uning matnga matnshunos, tilshunos va faylasuf sifatida bir vaqtda yondasha olganligida ko‘rinadi. Olima “Munojot” asarini o‘rganishda bir qator muhim ilmiy prinsiplarni ilgari surgan va bu prinsiplar asarning asl mohiyatini ochishga xizmat qilgan.

Birinchidan, G‘aniyeva Navoiy merosini faqat adabiy hodisa sifatida emas, balki keng ma'naviy va tarixiy kontekstda ko'radi. U shoir yashagan davr — Timuriylár sulolasining so'nggi porloq davri — ning ma'naviy muhitini, tasavvuf tariqatlarining nufuzini, saroy hayotini hisobga oladi. Bu yondashuv «Munojot»ning yozilish sabablarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, olima Navoiy asarlaridagi tasavvufiy terminologiyani o'zbek she'riy tili bilan qanday uyg'unlashtirilganini tahlil qiladi. G‘aniyeva ko'rsatishicha, Navoiy arabcha va forscha tasavvufiy atamalarni o'z she'rlarida shunchalik mohirlik bilan ishlatganki, ular original o'zbek matni sifatida idrok etiladi (G‘aniyeva, 1983). Bu esa Navoiyning til ustaligi bilan birga, tasavvuf ta'limotini xalq ongiga yaqinlashtirishdagi rolini ham ko'rsatadi.

Uchinchidan, G‘aniyeva «Munojot»ni Navoiyning boshqa asarlari — «Xazoyin ul-maoniy»dagi g'azallar, «Nasoyim ul-muhabbat» bilan solishtirib tahlil qiladi. Bu qiyosiy yondashuv «Munojot»ning Navoiy ijodiy tizimidagi o'rnini aniqroq belgilashga yordam beradi. Olimaning xulosasiga ko'ra, «Munojot» Navoiy dunyoqarashining eng to‘g‘ridan-to'g'ri va samimiy ifodasi hisoblanadi — bu yerda shoir hech qanday badiiy niqobsiz, to'g'ridan-to'g'ri Alloh bilan gaplashadi (G'aniyeva, 1990).

G‘aniyevaning tahlillarida «Munojot»ning badiiy tili alohida e'tibor oladi. Olima bu asardagi takror (anafora), antiteza va ramziy obrazlar tizimini ko'rib chiqib, ularning har birini tasavvufiy tafakkur bilan bog'laydi.

Shuningdek, G‘aniyeva «Munojot»dagi «tunlar» va «kunduzlar», «ko'z yoshi» va «o't» kabi antitetik obrazlar juftini tahlil qilib, ular orqali Navoiyning ruhiy ikkilanishlari — ilohiy sevgi va o'zining nochorligi o'rtasidagi kuchlanish — ifodalanganini ko'rsatadi (G'aniyeva, 1983). Bu ikkilanish tasavvuf ta'limotida «hayrat» makomi bilan bog'liq: solik ilohiy ulug'vorlik oldida o'zini yo'qotib qo'yadi, hayratga tushadi.

«Munojot» asarining Navoiy tasavvufiy merosidagi o‘rni

Suyuma G'aniyevaning umumiy xulosalariga ko'ra, «Munojot» asari Navoiy ijodining boshqa yirik asarlaridan farqli ravishda shaxsiy va ichki asar sifatida ajralib turadi. «Xamsa» asarida Navoiy hikoyachilik, «Xazoyin ul-maoniy» asarida lirik-falsafiy mushohada ustun bo'lsa, «Munojot» asarida shoir qalbi himoyasiz holatda namoyon bo'ladi. Bu asar nafaqat adabiy yodgorlik, balki insonning ruhiy izlanish yo'lining hujjati hamdir.

G'aniyeva Navoiyni tasavvuf adabiyotida o'z mustaqil yo'lini yaratgan ijodkor sifatida baholaydi. Olima shunday ta'kidlaydi: Navoiy sof tasavvuf g'oyalarini o'z davrining ijtimoiy va ma'naviy muammolari bilan uyg'unlashtirdi, shu bilan u adabiyotni ruhiy amaliyot bilan bog'ladi (G'aniyeva, 1990). Bu nuqtai nazardan «Munojot» — Navoiy ijodiy-ruhiy taraqqiyotining eng yuqori cho'qqisi.

Qiyosiy jihatdan qaraganda, G'aniyeva Navoiyning «Munojot»ini Jaloliddin Rumiyning «Masnaviy»sidagi xudoga murojaat bo'limlari, Ahmad Yassaviyning «Hikmat»lari bilan solishtirib, ularning umumiylik va farqlilik tomonlarini ko'rsatadi. Umumiylik — ilohiy ishq va fano g'oyasi. Farqlilik — Navoiy tilining ravshanligi va konkretligi, Rumiy va Yassaviyning ko'proq ramziy, Navoiyning esa ko'proq bevosita, samimiy uslubidir (G'aniyeva, 1983).

XULOSA

Alisher Navoiyning “Munojot” asari Sharq irfoniy tafakkurining eng go‘zal namunalaridan biri bo‘lib, unda inson ruhiyatining Tangri sari intilish evolutsiyasi mukammal badiiy tilda ifodalangan. Asar tub mohiyatida yotgan tasavvufiy g‘oyalar – inson nafsini poklash, komillik sari intilish va mutloq haqiqatni anglash muammolari bugungi kun kitobxoni uchun ham dolzarb ma'naviy va tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Olima Suyuma G‘aniyevaning tadqiqotlari va talqinlari “Munojot” asarining adabiy hamda falsafiy qimmatini tizimli ravishda anglashga xizmat qiladi. G‘aniyeva yondashuvi asarning faqatgina diniy matn emas, balki yuksak darajadagi gumanistik g‘oyalarni o‘z ichiga olgan, inson qadr-qimmatini ulug‘lovchi falsafiy obida ekanligini ko‘rsatib berdi. Navoiyning irfoniy merosini tushunishda S. G‘aniyeva maktabi yaratgan ilmiy asoslar kelgusi tadqiqotlar uchun ham dasturulamal bo‘lib xizmat qilishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'aniyeva S. Navoiy lirikasi. — Toshkent: Fan, 1983. — 224 b.
2. G'aniyeva S. Alisher Navoiy. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1990. — 336 b.
3. Navoiy A. Munojot // Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. — Toshkent: Fan, 1987. — 16-jild. — B. 7–84.
4. Bertels E.E. Navoi i Dzhami. — Moskva: Nauka, 1965. — 498 s.
5. Qayumov A. Navoiy: Hayoti va ijodining asosiy bosqichlari. — Toshkent: O'qituvchi, 1996. — 180 b.
6. Schimmel A. Mystical Dimensions of Islam. — Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975. — 536 p.
7. Abdug'afurov A. Navoiy g'azallarida tasavvuf talqini. — Toshkent: Akademiya, 2001. — 152 b.
8. O'zbek adabiyoti tarixi. 5 jildlik. — Toshkent: Fan, 1977. — 2-jild. — B. 112–189.